

İSMAİL B. ALİ EL-PÂÇÂNÎ EL-OFÎ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR*

Hayatı

Müellifin hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır. Ancak katalog kayıtlarında verilen nisbelerden anlaşıldığına göre Trabzon'un Çaykara ilçesinin Paçan (Maraşlı) köyündendir. Köyüne nispetle "Pâçânî", Paçan'ın o tarihlerde bağlı bulunduğu Of ilçesine nispetle "Ofî" nisbelerini kullanmıştır. *Şerhu'l-Kelâmi'l-Mensüb ile'l-İmami'l-A'zam* isimli eserinin telif tarihi 1159/1746 olduğuna göre o tarihlerde yaşamıştır.

Eserleri

1. *Şerhu Şi'rin min Zemahşerî*

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 5124/25, vr. 143b, istinsah tarihi, 1179/1765. Eser, Arap edebiyatı ile alakalı küçük bir risaledir. Dili Arapçadır. Müellif adı mukaddimede "İsmail b. Ali el-Pâçânî" diye geçmektedir. Hâtimede eserin 1179 senesinde tamamlandığı kayıtlıdır. Başka bir nüshasına ulaşılammıştır.

Muhtevası

Eserin başlangıç satırları şu şekildedir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَرْسَلَ نَبِيَّهٖ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ وَبَعْدَ فَيَقُولُ اسْمَعِيلُ بْنُ عَلِيٍّ الْبَاجَانِيُّ...

Müellif, mukaddimede bu risaleyi telif sebebini kısaca şöyle ifade etmektedir: Zemahşerî, ibaresi güzel, belagatı tatlı bir şiir söyledi. Bu şiir ulema arasında dolaşıp durdu. Bir gün benim kulağıma da geldi. Ben de bu şiirdeki incelikleri ortaya koymak için bu risaleyi yazdım.

Risalede müellifin bahsettiği şiirin sadece "عينان عينان لم يأخذهما رمد" şeklindeki bir mısraı yer almaktadır. Müellif de açıklamalarını sadece bu mısra üzerinden yapmaktadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki farklı versiyonları da bulunan bu şiir "muamma" tarzı bir söyleyiş olup çok sayıda kimseye nispet edilmektedir. Dolayısıyla söyleyeninin kim olduğu tartışmalıdır. Bu şiir ve benzerleri üzerinde ilim ehli arasında öteden beri çok çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Risalenin müellifi de bunlardan haberdar olacak ki onlara benzer ifadelerle ve örneklerle konuyu açıklamıştır. Birbirine yakın farklı ibareleri de bulunan şiirin ilgili dörtlülüğü şu şekildedir:¹

عينان عينان لم يأخذهما رمد ... في كل عين من العينين نونان
نونان نونان لم يكتبهما قلم ... في كل نون من النونان عينان

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

¹ Bu şiirin benzerleri, nispet edildiği kimseler ve hakkında yapılan açıklamalar için bk. https://ar.wikisource.org/wiki/91_مجلة_المقتبس/العدد; <https://www.scribd.com/document/564114174/>. Erişim: 21 Ekim 2023.

Bu dörtlükte geçen “ayn” kelimesi göz, pınar, çeşme, havuz, kuyu gibi anlamlara gelmektedir. “Nûn” kelimesi de balık anlamına gelmektedir. Bu cümlelerdeki kelimeler de izah tarzlarına göre cümlelerin farklı ögesi olabilmektedir. Bu çerçevede bu kelimeler ve cümlelere türlü anlamlar verilmiştir. Müellif ise “عينان لم يأخذهما رمد” beytinde geçen kelimelerin farklı takdirlere göre cümlelerin hangi ögesi olabilecekleri ve buna göre kazanacakları anlamların neler olabileceğini çeşitli kaynaklardan faydalanarak ve bazı ayetlerle de istişhad ederek ortaya koymaya çalışmıştır. Birinci “aynani” kelimesi mübteda, onun haberi ise öne geçmiş mahzûf haberdir. Takdiri de “li aynani/benim iki gözüm var” şeklindedir. İkinci “aynani” te’kit içindir. Cümlelerin geri kalan kısmı da sıfattır. Bu bir ihtimaldir deyiş önce bunu zikrettikten sonra çok farklı vecihleri de burada zikretmiştir. Bu konuları açıklamak için diğer kaynaklarca da kullanılan “فيهما عينان نضاختان” “İkisinde de durmadan fışkıran iki pınar vardır.” (Rahman 55/66), (فيهما عينان تجريان), (فيهما عينان تجريان) “İçlerinde akan iki pınar vardır.” (Rahmân 55/50) gibi ayetlerden de hareketle söz konusu mısradaki sır perdelerini aralamaya çalışmıştır. Sonuç olarak bu mısraın sahibinin “في كل نون عينان” “Her havuzda iki balık vardır, her balıkta iki göz vardır” tarzında bir anlamı kast etmiş olabileceğini ifade etmiştir.

Resim 1: Eserin görseli (Milli Kütüphane, Yazmalar, nr. 5124/25)

2. Şerhu Manzumeti Burhaneddin

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü nr. 03748-019, vr. 142b-143a. Müellif adı mu-kaddimedede “İsmâil b. el-Hâc Ali el-Pâçânî el-Ofî” şeklinde belirtilmiştir. Mecmuanın on dokuzuncu risalesidir. Ahmed Said es-Sâkîzî ibn el-Hâc Abdülkerim tarafından istinsah edilmiştir. Telif ve istinsah tarihi yoktur. Başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Muhtevası

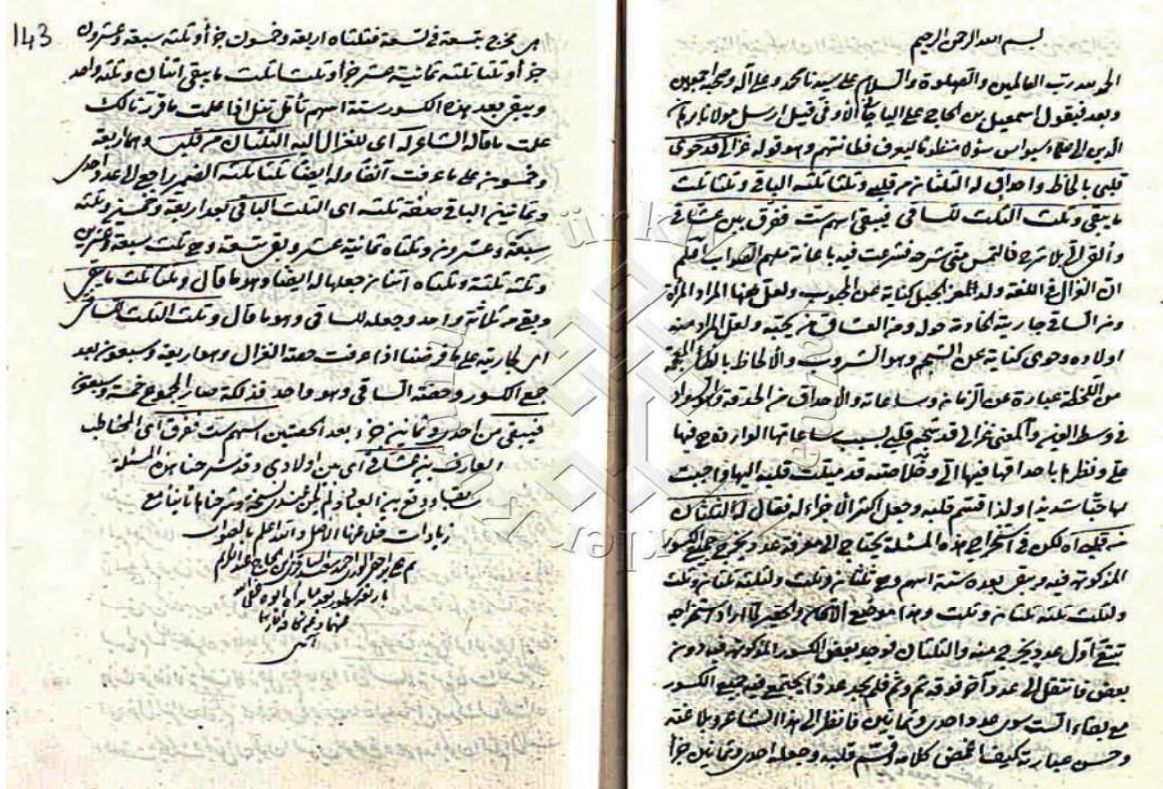
Eserin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام علي سيدنا محمد وعلى اله
وصحبه اجمعين وبعد فيقول اسماعيل بن الحاج علي الياچاني الاوفي قيل ارسل مولانا برهان الدين...

Müellif bu eserde, Mevlana Burhaneddin tarafından gönderilen ve şerh etmesi istenen bir şiiri açıklamaktadır. Bu şiir de bilmece, muamma tarzı bir şiirdir. Anlaşılan o ki müellifin bu konulardaki maharetinden ötürü kendisinden böyle bir talepte bulunulmuştur. Bu şiir Araplar arasında çok meşhur olup günümüzde hemen her yerde onunla ilgili açıklamaları görmek mümkündür. Şiirin kaynaklarda nüans farklarıyla yer aldığı görülmektedir. Bu risalede yer alan şekli şöyledir:

غزالي قد حوى قلبي بالحاظ و احراق
له الثلثان من قلبي وثلثا ثلثه الباقي
وثلثا ثلث ما يبقي وثلث الثلث للساقى
فيبقى أسهم ست ففرق بين عشاقى

Müelliften burada yer alan sırlı/şifreli ifadelerden hareketle şairin kalbini nasıl taksim ettiğini tespit etmesi istenmektedir. O da gerekli açıklamaları yaparak altı paydan oluşan bu taksimi ortaya koymaktadır. Buna göre kalbin üçte ikisi ona/sevgiliye (غزال) ayrılmıştır. Kalan üçte birin üçte ikisi “وثلثا ثلثه الباقي” diye ifade edilen kalanlara ayrılmıştır. Üçte birin üçte ikisinden kalan üçte birin ise üçte ikisi “وثلثا ثلث ما يبقي” diye ifade edilene ayrılmıştır. Bundan kalan üçte bir de “وثلث الثلث للساقى” diye ifade edilene ayrılmıştır.

Resim 2: Eserin görseli (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr. 03748-019)

3. *Şerhu'l-Kelâmi'l-Mensüb ile'l-İmami'l-Âzam*

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü nr. 03748-020, vr. 143b-144a. Müellif adı mukaddimede “İsmâil b. el-Hâc Ali el-Pâçânî el-Ofî” şeklinde belirtilmiştir. Mecmuanın yirminci risalesidir. Bir önceki risale gibi bu da Müftizâde diye maruf Ahmed Said es-Sâkızî ibn el-Hâc Abdülkerim tarafından istinsah edilmiştir. Eserin telif tarih 1159/1746’dur. Başka bir nüshasına ulaşılammıştır.

Muhtevası

Eserin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الانسان علمه البيان والصلوة والسلام على سيدنا
محمد... وبعد فيقول اسماعيل بن الحاج علي الپاچاني الاوفي...

Müellif bu risalede İmâm-ı Âzam’a (ö. 150/767) nispet edilen şu sözü şerh etmektedir:

أشرت إلى بكم بكم ما بكم

بكم عوضا ترضون عما بكم بكم

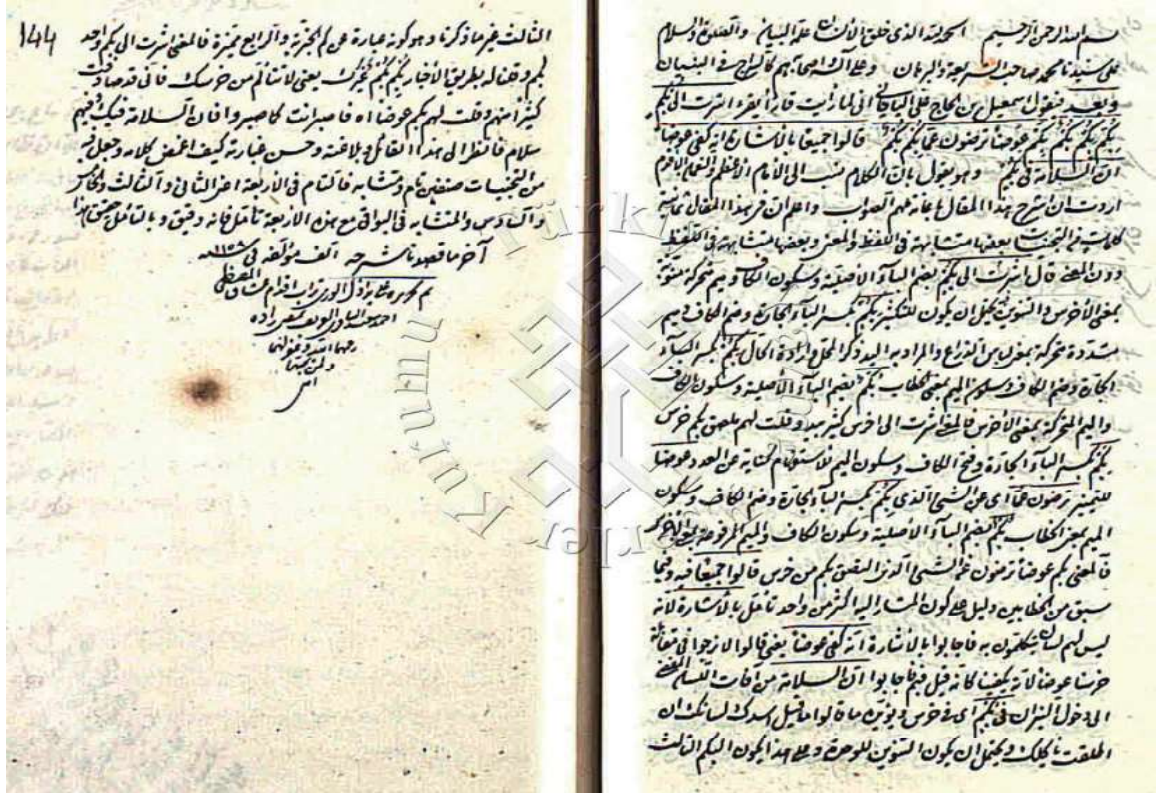
قالوا جميعا بالإشارة إنه

كفى عوضا أن السلامة في بكم

Bu söz, Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd* isimli eserinde “İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin nahiv konusundaki latifelerinden” başlığı altında aynı ibare ile yer almaktadır.² Müellif bu mısralarda lafız yönünden birbirine benzeyen بكم kelimesine verilen harekelere göre farklı anlamlar ifade ettiğini belirtmiştir. Daha sonra hangi harekeleri almaya elverişli olduğunu ve bu harekeleri aldığı takdirde ne gibi anlamlar ifade edebileceğini detaylı bir şekilde açıklamış ve buna göre bir anlam örgüsü ortaya koymuştur. Gerekli açıklamaları yaptıktan sonra bu sözü söyleyenin ibaresinin mükemmelliğine ve belagatının üstünlüğüne dikkat çekmiş ve bu sözde çeşitli cinasların yer aldığını ifade etmiştir. Ona göre burada tam ve müteşabih olmak üzere iki sınıf cinas vardır. Tam cinas dört yerdedir (2, 3, 5, 6). Kalanlarda ise müteşabih cinas vardır.

Burada ele alınan üç risalede de müellifin muamma/bilmece türü ibarelerle meşgul olduğu ve bu alanda mahir olduğu görülmektedir. Bu konudaki şöhretinden dolayı kendisine zaman zaman müracaat edildiği anlaşılmaktadır.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Züyûluhu* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417), 22: 8265.

Resim 3: Eserin görseli (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi nr: 03748-020)

4. Risâle fî Ahkâmî't-Tâ'un

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler. nr. BY00007530/6, vr. 101b-103b. Eser ve müellif adı mukaddimeden alınmıştır. Müellif adı “İsmail el-Câni el-Pâçânî” şeklinde geçmektedir. Kesin olmamakla birlikte bu zâtın burada ele aldığımız İsmâil b. Ali el-Pâçânî olduğu düşünülmektedir. Risale 1190 senesinde tamamlanmıştır. Ancak bunun telif tarihi mi istinsah tarihi mi olduğu tespit edilememiştir. Başka bir nüshasına ulaşılamamıştır. Mecmuanın altıncı risalesidir.

Muhtevası

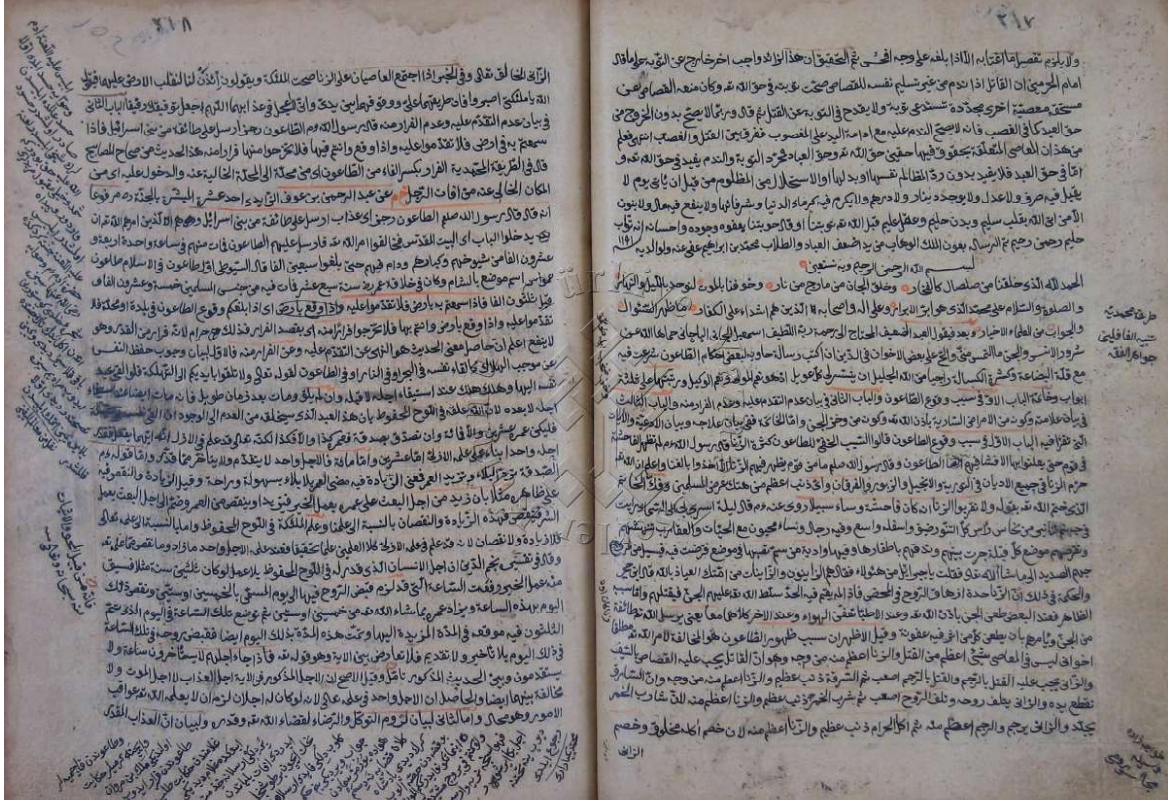
Eserin başlangıç satırları şu şekildedir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَنَا مِنْ صَلْصَالِ كَالْفَخَّارِ... وَبَعْدَ فَيْقُولِ الْعَبْدِ الضَّعِيفِ
الْمُحْتَاجِ إِلَى رَحْمَةِ رَبِّهِ الطَّيِّفِ اسْمَعِيلِ الْجَانِيِّ الْبَاجَانِيِّ...

Eser taun hastalığı hakkındadır. Üç bab ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Birinci bab taunun meydana gelme sebebine dairdir. İkinci bab taunun olduğu yere girmemek ve olduğu yerden ayrılmamaya dairdir. Üçüncü bab alametlerini açıklamaya dairdir. Hâtime ise tedavi ve okunacak dualara dairdir. Eserde bu başlıklar altında farklı eserlerden çok çeşitli rivayetler bir araya getirilmiştir. Taunun sebepleri, bulaşma yolları, bulaşanların nasıl davranması gerektiği, tedavi yöntemleri ve bunun dışında taun hastalığına dair akla gelen pek çok şey bu risalede ele alınmıştır. Eser, taun hastalığı ile ilgili kaynaklarda yer alan nakillerden hareketle oluşturulmuş bir derleme niteliğindedir.

Müellif bu risaleyi *Tarikat-ı Muhammediyye*, İbn Melek'in *Şerhi'l-Meşârik*, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Tenbîhu'l-Gâfilîn*, *Cevâhiru'l-Ukûbât*, *Mecâlisu'r-Rûmî*, *Ravzatu's-Şekâik*, *Hocazâde*, *Şer-*

hu Ta'limu'l-Müteallim, Tefsîru Ebüssuûd, Fetâvâ el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Kemalpaşazâde'nin Risâletü Râhetu'l-Ervâh isimli eserlerini kaynak olarak kullanarak kaleme almıştır. Risalenin küçük hacmine rağmen kaynak çeşitliliği dikkat çekmektedir.

Resim 4: Eserin ilk iki sayfası (Konya Bölge Yazma Eserler. nr. BY00007530/6)

Kaynakçak

el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd ve Züyûluhu*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.

https://ar.wikisource.org/wiki/مَجَلَةُ_المَقْتَبِس/العدد_91/كتاب_نادر_في_أصول_التدري. Erişim 21 ekim 2023. <https://www.scribd.com/document/564114174>. Erişim: 21 Ekim 2023.

İsmail b. Ali el-Pâçânî el-Ofî . *Şerhu şî'rin min Zemahşerî*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 5124/25.

İsmail b. Ali el-Pâçânî el-Ofî. *Şerhu Manzumeti Burhaneddin*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü nr. 03748-019.

İsmail b. Ali el-Pâçânî el-Ofî. *Şerhu'l-Kelâmi'l-Mensüb ile'l-İmami'l-A'zam*. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü nr. 03748-020.

İsmail el-Cânî el-Pâçânî. *Risâle fî Ahkâmi't-Tâ'un*. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler. nr. BY00007530/6.